

The Essence of Ugliness in Suhrawardī's Philosophical Discourse

Safoura Fazlellahi¹ | Amir-Hossein Chitsazian²

1. Corresponding Author, PhD., Department of Islamic Arts, University of Kashan, Kashan, Iran. Email: saforafazlellahi@gmail.com

2. Associate Professor, Department of Islamic Arts, University of Kashan, Kashan, Iran. Email: chitsazian@kashanu.ac.ir

Abstract

In this exploration, we delve into the profound concept of beauty and its antithesis—ugliness—through the lens of the philosopher Suhrawardī. Renowned for his emphasis on Illuminationism and the boundless realm of imagination, Suhrawardī's discourse extends beyond the luminous to encompass the very essence of ugliness. Our purpose is to unravel the enigma of what Shaikh-i-Ishraq truly meant by ugliness and how he articulated it within the framework of his philosophical tenets. Through meticulous analysis, we discern various facets of ugliness: the palpable, the perceptible, and the ethereal, all interwoven within Suhrawardī's literary tapestry. Ultimately, we witness how ugliness, akin to darkness, stands in stark contrast to the radiant light—a symbol of beauty and virtue—pervading Suhrawardī's profound philosophy.

Keywords: Ugliness, Beauty, Dark and Illuminated Suspended Images (Suwar Mu'allaq Zulmaniyya), Suhrawardī, Illuminationism (Hikmat al-Ishraq).

Introduction

Ugliness, often regarded as the antithesis of beauty, shares intriguing parallels with the history of its more celebrated counterpart. Among the ancient Greeks, the pinnacle of "perfection" found expression in the concept of "Kalokagathia", a fusion of "kalos" (meaning "beautiful") and "Agathos" (representing virtuous qualities). This harmonious blend encapsulated both aesthetic allure and moral excellence. When we explore aesthetic attributes, we frequently invoke terms like harmony, beauty, and pleasure. Consequently, it becomes plausible to define ugliness as encompassing all that is unattractive, disproportionate, and evokes suffering and discontent. Beyond the realm of visual and tangible beauty, we encounter a parallel universe—the domain of moral beauty. Curiously, this duality extends to ugliness as well. For the layperson, a decomposing corpse evokes both ugliness and an olfactory assault, while the chilling sight of a laughing executioner reveling in tormenting their victim elicits a similar visceral response. Yet, these manifestations of ugliness diverge in nature. Curiously, despite the plethora of treatises on beauty, scant attention has been devoted to its shadowy counterpart—ugliness. Historians and thinkers, when expounding on beauty, inevitably cast their gaze upon its antithesis, weaving references to ugliness into their narratives. Within the tapestry of Iranian-Islamic thought, however, ugliness remains a veiled concept, its contours hinted at rather than explicitly delineated. Among Muslim thinkers, Sheikh Shahabuddin Suhrawardi (549-587 AH) intertwines the concept of beauty with that of love, while his ontological framework

University of Tehran

encompasses the existence of four distinct worlds. His primary focus lies in unraveling the essence of beauty. Yet, can we, within his philosophical framework, unearth an alternative—a counterpart to beauty? Perhaps by redefining beauty itself through the works of Sheikh Ishraq, we can illuminate the concept of ugliness. Suhrawardi's perspective paints existence as a symphony of light emanating from light. The gradations of light—intensity, weakness, proximity, and distance—compose the celestial score. And where light wanes, darkness prevails. If beauty embodies light, can we posit that ugliness mirrors darkness? This essay embarks on a quest to elucidate the concept of ugliness within Suhrawardi's oeuvre. In pursuit of this goal, we shall grapple with fundamental questions:

How does Suhrawardi expound upon and interpret ugliness in his works?

What are the characteristics and types of ugliness in Suhrwardi's view?

This research endeavor seeks to delve into the insights of one of Iran's eminent scholars regarding the concept of ugliness—an enduring topic akin to its counterpart, beauty. By unraveling the manifestations of ugliness and grasping its cognitive nuances, we aspire to illuminate a more precise understanding of beauty itself.

Research Findings

According to Suhrwardi's definition, ugliness can be categorized into three distinct types: perceptible ugliness, reasonable ugliness, and imaginary ugliness. These categories are based on the occurrences and manifestations that Suhrwardi has described in relation to the concept of ugliness. From Suhrwardi's perspective, ugliness is akin to darkness. It embodies qualities such as evil, weakness, and defect. Furthermore, it represents the absence of perfection.

Conclusion

In Suhrwardi's philosophical system, light and darkness serve as crucial symbols representing good and evil. While Suhrwardi is often hailed as the sage of light philosophy, it is essential to recognize that darkness, existing alongside light, fundamentally shapes his worldview. Beyond the philosophical exploration of light and darkness, Sheikh Ishraq's elucidation of the world of imagination further enriches Suhrwardi's works. Notably, the concept of ugliness in Suhrwardi's writings finds its philosophical underpinning in the symbolism of darkness. This darkness is associated with unconsciousness and neglect, while its counterpart, light, symbolizes awareness and insight. In this intricate interplay of light and darkness, Suhrwardi's legacy endures, inviting contemplation and deeper understanding. According to Suhrwardi, darkness paves the way to ugliness, and fear serves as one of its companions. Just as souls become more luminous when close to the source of light and benefit from it, the darkness and ugliness of souls are also determined by their proximity to darkness. The closer they are to darkness, the uglier and more evil they are perceived. In Sheikh's works, ugliness is categorized into three distinct types: Perceptible ugliness: This includes ugliness resulting from defects or imperfections in the body or natural features. Sensible ugliness: Encompassing qualities such as ignorance, wickedness, cruelty, and a lack of goodness. Imaginary ugliness: Represented by images of darkness and the appearance of monsters and demons in the world of imagination. Suhrwardi's

concept of ugliness can be summarized through these defining terms: ugliness, darkness, absence, evil, and cruelty. In Suhrawardi's philosophical framework, the concept of the "ugly triangle" is constructed from three fundamental sides: fear, grief, and darkness. These elements stand in stark contrast to the "triangle of beauty", as perceived by Suhrawardi. The latter is composed of the sides of beauty, love, and sadness. Fear and dread, arising from encounters with darkness and ugliness, inflict a pain that, according to Suhrawardi, surpasses any other suffering. This anguish is both greater and more formidable, casting a terrifying shadow upon the human experience.

References

- Corbin, Henry. (1995). *The Land of Kingdom (Arz-e Malakut)*, translated by Seyyed Ziauddin Dehshiri. 2nd chapter. Tehran: Tahori Library. (in Persian)
- Eco, Umberto (1995). *The History of Ugliness*. translated by Homa Bina and Kianoush Taghizadeh Ansari. Tehran: Translation, and Publishing Institute. (in Persian)
- Pazoki, Shahram (1400). *Wisdom, Art, and Beauty in Islam*, seventh edition. Plato. (1988). *The Complete Works of Plato*. translated by Mohammad Hasan Lotfi. First Edition. Tehran: Khwarazmi. (in Persian)
- Tehran: Matn. (in Persian)
- Rosenkranz, Karl (2011). *Aesthetic of Ugliness*, Log, No. 22, *The Absurd* (Spring/Summer 2011), pp. 101-111.
- Suhrawardi, Yahya bin Habash (1372). *The Collection of the Works of Sheikh Ishraq* (4 vols), edited by Henry Corbin, Seyyed Hossein Nasr, and Najafaqli Habibi. Tehran: Institute of Cultural Studies and Research. (in Arabic)

Cite this article: Fazlollahi, S., & Chitsazian, A. (2024). The Essence of Ugliness in Suhrawardi's Philosophical Discourse. *Philosophy and Kalam*, 56 (2), 491-509. (in Persian)

Publisher: University of Tehran Press.

© The Author(s).

DOI: <https://doi.org/10.22059/jstp.2024.364795.523429>

Article Type: Research Paper

Received: 14-Sep-2023

Received in revised form: 26-Nov-2023

Accepted: 24-Jan-2024

Published online: 10-Mar-2024

زشتی‌شناسی در اندیشه سهروردی

صفورا فضل‌اللهی^۱ | امیر حسین چیت‌سازیان^۲

۱. نویسنده مسئول، دانش‌آموخته دکترا، هنرهای اسلامی، دانشکده هنر، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران. رایانامه: saforafazlellahi@gmail.com
۲. دانشیار، گروه هنرهای اسلامی، دانشکده هنر، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران. رایانامه: chitsazian@kashanu.ac.ir

چکیده

مفهوم زشتی در جهان اسلام، مفهومی وابسته به زیبایی است و هنگامی در عرفان اسلامی هويت می‌یابد که عارف، قصد توضیح مفهوم زیبایی را داشته باشد و اشاراتی به همتای مخالف زیبایی یعنی زشتی کند. سهروردی از جمله حکمای مسلمان است که علاوه بر توضیح و تفسیر زیبایی به توصیف عالم خیال و قوه متخیله می‌پردازد که نقش عمده‌ای در آفرینش زیبایی و به تعبیر دیگر در توصیف مفهوم زشتی دارد. در نوشتار پیش‌رو ضمن بررسی مصنفات شیخ اشراق به جست‌وجوی مفهوم زشتی در آثار شیخ پرداخته‌ایم. در ادامه به مظاهر و نمودهای مختلف زشتی در آثار سهروردی پرداخته و انواع زشتی از قبیل زشتی‌های محسوس، زشتی‌های معقول و زشتی‌های خیالی را در دستگاه فکری وی مشخص کرده و در پایان نشان داده‌ایم که چگونه زشتی به مثابه ظلمت و تاریکی، با نور در جدال است. نوری که در بنیان‌های فلسفی سهروردی از مصادیق آشکار زیبایی و حسن به شمار می‌رود.

کلیدواژه‌ها: زشتی، زیبایی، صور ظلمانی، سهروردی، حکمت اشراق.

استناد: فضل‌اللهی، صفورا، و چیت‌سازیان، امیر حسین (۱۴۰۲). زشتی‌شناسی در اندیشه سهروردی. فلسفه و کلام اسلامی، ۵۶ (۲)، ۴۹۱-۵۰۹.

نوع مقاله: علمی-پژوهشی

دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۲۳

بازنگری: ۱۴۰۲/۰۹/۰۵

پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۰۴

انتشار: ۱۴۰۲/۱۲/۲۰

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

© نویسندگان

DOI: <https://doi.org/10.22059/jitp.2024.364795.523429>

مقدمه

زشتی را اغلب ضد زیبایی تعریف کرده‌اند اما به نظر می‌رسد تاریخ زشتی وجوه مشترك زیادی با تاریخ زیبایی دارد. صورت آرمانی «کمال» نزد یونانیان باستان از جمله مصادیق زیبایی بود که «کالوکاتیا» (kalokagathia) نامیده می‌شد و در واقع ترکیبی از کالوس (kalos) به معنی «زیبا» و آگاتوس (Agathos) یا همان ارزش‌های نیک بود (اکو، ۱۳۹۵، ص ۱۳). یکی از راه‌های متداول برای توصیف ویژگی‌های زیبایی‌شناختی، همانا توصیف برحسب هماهنگی، زیندگی و لذت است، از این‌رو شاید بتوان زشتی را مشتمل بر هر چیز بدقواره و بی‌تناسب دانست که با خود رنج و ناخرسندی به همراه می‌آورد (تاوونزد، ۱۳۹۳، ص ۲۲۶). علاوه بر زیبایی‌های بصری و محسوس از زیبایی‌های اخلاقی نیز نام برده و تصور می‌شود که می‌توان نظیر این تقسیم‌بندی را برای زشتی هم در نظر گرفت. واضح است که برای عموم بینندگان هم يك لاشه در حال تجزیه، زشت و متعفن تلقی می‌شود و هم منظره جلاد قهقهه‌زنی که با لذت مشغول شکنجه قربانی خود است، هر دو اینها زشتند هرچند این زشتی‌ها از يك نوع نیستند. به رغم خیل نوشته‌های مکتوب درباره مفهوم «زیبایی»، کتاب‌های معدودی درباره مفهوم «زشتی» به رشته تحریر درآمده‌است. در واقع اشارات به مفهوم «زشتی» موقعی پدیدار می‌شود که مورخ یا متفکر، مفهوم زیبایی را تبیین می‌کند و هر کجا ناگزیر به مصادیق مخالف زیبایی اشاره می‌کند قاعداً از «زشتی» و مصادیقش نیز نام می‌برد. در اندیشه ایرانی-اسلامی نیز به طور مستقل به مفهوم «زشتی» پرداخته نشده‌است و فقط اشاراتی درباره مفهوم زشتی دیده می‌شود. در میان متفکران مسلمان، شیخ شهاب‌الدین سهروردی (۵۴۹-۵۸۷ق) مفهوم زیبایی را با مفهوم عشق گره می‌زند و در هستی‌شناسی عالم، قائل به چهار عالم انوار قاهره، عالم انوار مدبره، عالم برزخ و عالم صور معلقه می‌شود (سهروردی، ۱۳۷۲، ج ۴: ۱۵). از آنجا که تمرکز اصلی سهروردی بر تبیین مفهوم زیبایی بوده، می‌توان بدیل زیبایی یعنی مفهوم زشتی را از طریق بازتعریف مفهوم زیبایی در آثار شیخ اشراق جست‌وجو کرد. در نظرگاه سهروردی، نظام هستی بر پایه نور صادرشده از نورالانوار توصیف می‌شود و تفاوت نورها، در شدت و ضعف نور، و دوری یا نزدیکی‌شان از نورالانوار تبیین شده‌است (حسن‌پور، ۱۳۸۸: ۱۴) و ضعف نور چیزی نیست مگر غلبه تاریکی. اگر زیبایی در دیدگاه سهروردی، همان نورالانوار باشد پس آیا می‌توان زشتی را معادل تاریکی انگاشت؟ هدف این جستار، توضیح مفهوم زشتی و مصادیق آن در آثار سهروردی است، در راستای این هدف باید به این پرسش‌های بنیادین پاسخ داد:

۱. زشتی در آثار سهروردی چگونه توضیح و تفسیر شده‌است؟

۲. مشخصات و انواع زشتی در دیدگاه سهروردی چیست؟

ضرورت این پژوهش، درک آرای یکی از مهم‌ترین حکمای ایرانی درباره مفهوم زشتی است که همچون مفهوم «زیبایی»، موضوعی ازلی نزد اهل تفکر بوده‌است. نمود زشتی و درک معرفتی آن در نهایت منتج به درک دقیق‌تر مفهوم زیبایی می‌شود.

۱. پیشینه پژوهش

پژوهش پیش‌رو از انواع پژوهش‌های بنیادی است که به شیوه توصیفی-تحلیلی و با استناد به مصنفات شیخ اشراق و پژوهش‌های قبلی درباره مفهوم زشتی انجام شده است. از این‌رو ابتدا مفهوم زشتی در فلسفه غرب بررسی شده و سپس به جست‌وجوی این مفهوم در آثار سهروردی پرداخته‌ایم و مصادیق متنوع زشتی که شیخ در مصنفاتش به آنها اشاره کرده است را صورتبندی کرده‌ایم تا از رهگذر آن، چیستی زشتی، مشخصات و انواع آن را بر مبنای نظریات شیخ دریابیم. کلیدی‌ترین مفهوم این پژوهش، مفهوم زشتی و چیستی آن است که مقالات و کتاب‌های متنوعی درباره بنیان‌های فلسفی این مفهوم به رشته تحریر درآمده است که اغلب این منابع به چیستی این مفهوم در فلسفه غرب پرداخته‌اند که برای نمونه می‌توان به کتاب‌های زیبایی‌شناسی زشتی نوشته کارل روزنکراتس (۱۸۵۳م)، نظریه زیبایی‌شناسی زشتی اثر برنارد بوزنکه (۱۸۹۰م)، کالبدشکافی انزجار به قلم ویلیام یان میلر (۱۹۹۵م)، در باب زشتی، زیبایی و تکنیک نوشته تئودور آدرنو (۱۹۸۶م)، آیا زیبایی و زشتی توأمان وجود دارد؟ اثر آندری پاپ (۲۰۰۵) و تاریخ زشتی به قلم امبرتو اکو (۲۰۰۷) اشاره کرد. درباره دیدگاه سهروردی درباره مفهوم زشتی نیز تا کنون هیچ کتاب یا مقاله‌ای با این موضوع نوشته نشده است؛ البته درباره مبحث زیبایی در آثار سهروردی کتاب و مقالاتی به رشته تحریر آمده‌اند مانند مبانی حکمی هنر و زیبایی از دیدگاه سهروردی نوشته طاهره کمالی‌زاد (۱۳۹۲)، «ربط و نسبت مفاهیم زیبایی و عشق نزد بوعلی و سهروردی» نادیا مفتونی (۱۳۹۷)، «زیبایی و شأن وجودی آن از نزد سهروردی» فاطمه شفیعی و علیرضا فاضلی (۱۳۹۲)، «جایگاه حُسن و زیبایی در منطق پرواز سهروردی» رضا مدنی دورباش و فاطمه اکبری (۱۳۹۴)، «ظهور زیبایی و هیأت هنری در پرتو انوار اشراقی» محمد رحیمیان شیرمرد و عباس ذهبی (۱۳۹۷)، «بررسی تطبیقی مسئله شر از دیدگاه سهروردی و سوئین برن» مریم سلگی (۱۳۹۷) و «تبیین و تطبیق نگاه اشراقی به زیبایی و جلوه‌های منطبق با آموزه‌های قرآن با تأکید بر رساله مونس العشاق سهروردی» فاطمه شفیعی و آرزو پایدارفرد (۱۳۹۸). در تمامی پژوهش‌های مرتبط با بررسی زیبایی در آثار سهروردی، شأن معرفتی و وجودی زیبایی مورد بررسی قرار گرفته و هیچ‌یک به تعریف مفهوم زشتی نپرداخته‌اند. در پژوهش «بررسی تطبیقی مسئله شر از دیدگاه سهروردی» نیز صرفاً به توضیح مفهوم شر در آثار سهروردی و مقایسه آن با آثار سوئین برن پرداخته شده است. از آنجا که زشتی همتای مخالف زیبایی است پس پژوهش‌های نامبرده در تعریف مسئله زشتی به عنوان متضاد زیبایی، مفید واقع می‌شوند اما از آنجا که موضوع اصلی آنها پدیده زشتی نیست از این‌رو اثری از طبقه‌بندی امر زشت و مشخصات و مصادیق آن در آثار نامبرده دیده نمی‌شود که از قضا همین فقدان، دلیل کافی و وافی برای انجام پژوهش پیش‌رو است.

۲. مفاهیم بزوهش

یونانیان باستان یکی از مصادیق زیبایی را «کمال» می‌دانستند که «کالوکاگتیا» (kalokagathia) نامیده می‌شد و در واقع ترکیبی از کالوس (kalos) به معنی «زیبا» و آگاتوس (Agathos) بود که غالباً در متون مختلف این کلمه معادل «نیک» ترجمه می‌شود و در برگیرنده مجموعه‌ای از ارزش‌های مثبت بود (اکو، ۱۳۹۵، ۱۳). به گفته هایدگر در درآمدی به مابعدالطبیعه، نزد یونانیان باستان، موجود (On) و زیبایی (Kalon) به یک معنی بود (پازوکی، ۱۴۰۰: ۲۳). به تعبیری چیزی که زیبا نبود پس موجود نبود و با عدم یکسان بود. زشتی، به عنوان بدیل زیبایی همانا هیچی یا (nothingness) بود یعنی حالتی از نیستی که با منشأ هستی ارتباطی ندارد. افلاطون در تعریف «زشتی» به نقص اشاره می‌کند و معتقد است نقص روحی یا بدنی، زشت است: «همه آهنگ‌ها و حرکاتی را که نماینده نقص روحی یا بدنی هستند، همیشه باید زشت خواند» (افلاطون، ۱۳۶۷، ج ۴: ۱۹۴۲). به اعتقاد افلاطون، ملاک زیبایی، کارآمدی و بهره‌وری اشیاء همان «نیکی» (Agatos) است؛ «توانایی زیباست و ناتوانی زشت است» (همان، ج ۲: ۵۸۸)؛ بنابراین زشت، چیزی است که اثری از بهره و کارایی در آن دیده نمی‌شود. به باور افلاطون، جهان مادی آینه یا تقلیدی از عالم مثل است و «زشتی» به ناچار از عدم حادث شده است. «زیبایی» در رسالات جمهوری و فایدروس، حاصل روشنایی و ظهور خیر مطلق و مثال مثال‌هاست (پازوکی، ۱۴۰۰: ۲۳)؛ از این رو «زشتی» به اعتقاد افلاطون، نقیض روشنایی و خیر؛ و معادل تاریکی و شر است. افلاطون در رساله پارمیندس منکر صور مثالی برای چیزهای متعفن یا پست از قبیل لکه، گل‌ولای یا مو می‌شود. بنابراین زشتی صرفاً در مرتبه محسوسات و در قالب وجهی از نقصان عالم اجسام در مقایسه با عالم مثال پدیدار می‌شود. فلوطین، ماده را شر و خطا می‌پنداشت و زشتی را مشخصاً با دنیای مادی یکسان می‌دانست (اکو، ۱۳۹۵، ۱۵). به اعتقاد فلوطین اگر صورت، خود را از منشأ و مبدأ زیبایی دریافت نکند، در حسی زشتی باقی می‌ماند (غفاری، ۱۳۹۴: ۷۲). ارسطو اما نظر متفاوتی درباره زشتی دارد و معتقد است که می‌توان از چیزهای زشت، چیزی زیبا ساخت. او در کتاب فن شعر توضیح می‌دهد که شاعر یونان باستان، هومر، به هنگام توصیف زشتی‌های جسمانی «ترسیتس» (Thersites)، گونه‌ای از زیبایی را خلق کرده که آن را از دل چیزی زشت آفریده است (اکو، ۱۳۹۵: ۱۹). پس می‌توان نتیجه گرفت که «ساختن زیبایی از دل زشتی»، نخستین سنگ‌بنای زیباشناسی امر زشت است. «فقدان نظم» یکی از مصادیق زشتی است که آگوستین قدیس در مکتوباتش به آن اشاره کرده است. آگوستین به هنگام بحث درباره طبیعت نیکی و امر خیر متذکر می‌شود که «هرچه چیزها بیشتر بر پایه میزان، شکل و نظم باشند مطمئناً نیکوترند و هرچه کمتر بر این اساس باشند کمتر خوب به شمار می‌روند» (همان: ۳۲). او در کتاب درباره نظم به تفصیل توضیح می‌دهد وقتی هماهنگی بنا یا شیئی دستخوش تغییر شده باشد این ناهماهنگی مانند بخشی از یک کلیت زیبا است. این گفته آگوستین به نوعی یادآوری مجددی از نظر ارسطو درباره زشتی

است که معتقد بود می‌توان از دل زشتی، زیبایی آفرید. «کارل روزنکراتس» در اثرش با نام زیبایی‌شناسی زشتی (۱۸۳۳م) مفهوم زشتی را پدیدارشناسی کرده و دامنه فراگیری را به زشتی اختصاص داد که همگی در مشخصه‌هایی از قبیل فقدان فرم، عدم تقارن، نقصان در هارمونی و ترکیب‌های بی‌ریخت و بی‌قواره مشترك بودند. روزنکراتس در مقدمه زیبایی‌شناسی زشتی توضیح می‌دهد که درک زشتی به عنوان متضاد زیبایی، هرچند درست اما تعریف ناقصی است. به نظر وی، زشتی صرفاً به عنوان یک امر منفی نمی‌تواند شکل محسوسی داشته باشد پس بنابراین نمی‌تواند به یک شیء زیبایی‌شناختی تبدیل شود. او می‌کوشد تا زشتی را به خودی خود بازنگری کند، اما در نهایت چاره‌ای جز رسیدن به تعریف مفهوم زشتی از طریق تعریف مفهوم زیبایی ندارد که بر هماهنگی و یکپارچگی کلی تکیه دارد (روزنکراتس، ۲۰۱۱: ۱۰۱). به نظر روزنکراتس از آنجایی که زیبایی به معنای انسجام و یکپارچگی است پس زشتی مساوق با نفی انسجام است که گونه‌ای بی‌فرمی با خود به همراه می‌آورد (همان: ۱۰۱). متفکران دیگری در همین دوران نظیر کانت، شیلر و هگل به تعریف و تبیین مفهوم «والایی» یا «sublime» پرداختند که در نهایت موجب تغییر درباره مفهوم زشتی به عنوان «امری ناخوشایند و دهشتناک» شد. به نظر کانت، زیبایی وابسته به لذت و ادراک حسی است؛ پس وقتی طبیعت با اصول و قواعد «داوری» همخوانی و سازگاری داشته باشد زیبا تلقی می‌شود. می‌توان از گفته کانت اینگونه نتیجه گرفت که زشتی هنگامی بروز می‌کند که طبیعت با قوه داوری در تضاد باشد و لذتی از آن حاصل نشود (تامسون، ۱۹۹۲: ۲). پس زشتی نه جنبه زیباشناختی که جنبه ضد زیباشناختی دارد، هر چند عده‌ای معتقدند که خود زشتی يك ویژگی زیبایی‌شناختی است چرا که زشتی به همان شیوه‌ای ادراک می‌شود که سایر ویژگی‌های زیباشناسانه به ادراک در می‌آیند (تاونزند: ۱۳۹۳، ۲۲۶). در ادامه به تعریف مفهوم زشتی در آثار سهروردی می‌پردازیم.

۳. زشتی در نظرگاه سهروردی

برای آنکه تعریفی از پدیده زشتی در نظرگاه سهروردی کسب کنیم، می‌توانیم به کمک تعریف مفهوم نقیض آن یعنی زیبایی که یکی از بنیان‌های محوری در اندیشه سهروردی است، به شناخت مفهوم زشتی دست یابیم. نخست برای تعریف مفهوم زشتی به جست‌وجوی تعریف مفهوم زیبایی در آثار سهروردی پرداخته، و سپس از طریق بازتعریف زیبایی به تعریف مفهوم زشتی در آثار شیخ می‌پردازیم. در بخش‌های بعدی همین نوشتار برای دستیابی به تعریف مصداقی زشتی در مصنفات شیخ اشراق، اشارات وی به زشتی را صورت‌بندی می‌کنیم تا مصداق‌های عینی‌تری از تعریف امر زشت در آثار سهروردی حاصل کنیم. در اصطلاح‌شناسی عرفانی چندین کلمه مرتبط با زیبایی دیده می‌شود که راهگشای بسیاری از مورخان و هنرپژوهان برای درک بهتر زیبایی و زیباشناسی اسلامی هستند، این کلمات شامل «حُسن»، «جمال» و «بهاء» می‌شوند و در این میان، اصطلاح «حُسن» بسامد و تواتر بیشتری در متون عرفانی دارد (پازوکی، ۱۴۰۰: ۲۲). اشاره به کلمه «زیبایی» در متون فارسی، کمتر

بوده و بیشتر معادل‌های آن یعنی «نیک‌ی» و «نیکویی» به کار برده می‌شده که معادل «زیبایی» امروزی است (همان: ۲۲). سهروردی در رساله فی حقیقه العشق یا مونس العشاق به زبانی تمثیلی، داستان سه برادر با نام‌های حُسن، حزن و عشق را روایت کرده، و مبنای نظام آفرینش را مبتنی بر عشق و زیبایی، و درک معرفتی آن عنوان می‌کند (رحیمیان، ۱۳۹۷: ۱۷۲). حدیث برادران از این قرار است: «و از آن صفت که بشناخت خود تعلق داشت «عشق» پدید آمد که آن را «مهر» خوانند، و از آن صفت که نبود پس نبود تعلق داشت حزن پدید آمد که آن را «اندوه» خوانند. و این هر سه که از يك چشمسار پدید آمده‌اند و برادران یکدیگرند، «حُسن» که برادر مهین است در خود نگرست خود را عظیم خوب دید، بشاشتی در وی پیدا شد، تبسمی بکرد، چندین هزار ملک مقرب از آن تبسم پدید آمدند. عشق که برادر میانست با حُسن انسی داشت، نظر ازو بر نمی‌توانست گرفت، ملازم خدمتش می‌بود، چون تبسم حُسن پدید آمد شوری در وی افتاد، مضطرب شد خواست که حرکتی کند، حُزن که برادر کهین است در وی آویخت، ازین آویزش آسمان و زمین پیدا شد» (سهروردی، ۱۳۷۲، ج ۳: ۲۶۹) به تعبیر سهروردی، واکنش آدمی در برابر زیبایی و حُسن، عشق است. از این‌رو عشق در نظام اندیشه سهروردی، فرایندی زیبایی‌شناسانه تلقی می‌شود چرا که مشاهده و درک جمال معشوق، منتج به دریافت زیبایی می‌شود (شفیعی، ۱۳۹۲: ۱۱۴). در دیدگاه سهروردی، لذت و بهجت عاشق در گرو وصل به معشوق است و همانگونه که فراق و دوری از معشوق نیز سبب‌ساز اندوه و حُزن بی‌امان برای عاشق می‌شود وصال به معشوق نیز آستانه‌ای برای درک و مشاهده زیبایی است. شیخ اشراق در توصیف زیبایی، از همبسته دیگر مفهوم «جمال» یعنی «کمال» نیز استفاده می‌کند و جمال را در گرو کمال دانسته و واجب‌الوجود را عین کمال و جمال مطلق معرفی می‌کند: «و کمال و جمال مطلق واجب‌الوجود است و جمال چیز آنست که که کمال او لایق او باشد او را حاصل بود. او بخشنده جمله کمالاتست پس کمال و جمال بحقیقت او راست و واجب‌الوجوب خیر محض است که خیر گویند بمعنی نافع و هیچ چیز نافع‌تر از واجب‌الوجود نیست» (سهروردی، ۱۳۷۲، ج ۳: ۳۹). به باور سهروردی، مقام واجب‌الوجود نه تنها جمال و کمال مطلق است که عشق و ارادت به او تضمینی برای درک بهتر زیبایی است. به بیانی دیگر، عشق یکی از ابزارها و لوازم دریافت زیبایی در نظام اندیشه سهروردی قلمداد می‌شود. یکی دیگر از مصادیق زیبایی و جمال در بن‌مایه اندیشه سهروردی، مفهوم «نور» است. بخشنده نوریّت است و او ظاهرست از بهر ذات خویش و ظاهرکننده دیگری. و در مصحف مجید آمده‌است و آن آنست که گفت «اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»، و نوریّت او آنست که از بهر ذات خود ظاهرست و دیگری بدو ظاهر می‌شود» (همان، ج ۳: ۱۸۲ و ۱۸۳). پس مقام واجب‌الوجود یا همان جمال و کمال مطلق مساوق مقام نورالانوار در نظرگاه سهروردی است، نوری که برابر زیبایی، و شریف‌تر از هر محسوسی است: «پس نور همه نورهاست و نوریّت هر تیر سایه نور اوست، پس بنور او روشن گشت آسمان‌ها و زمین‌ها. آیتی دیگر: «وَ أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهِ». و چون آنچه در

محسوسات، و از همه شریف‌تر است، نور است، پس از انوار آنچه تمام‌ترست شریف‌تر است، و شریف‌ترین جسم‌ها «هورخش» است که تاریکی را قهر می‌کند. ملك کواکب و رئیس آسمانست و کننده روز روشن با امر حق تعالی، کافل قوتها، خازن عجائب، صاحب هیبت، مستغنی بنورش از جمله کواکب» (همان). اصلی‌ترین کارکرد نور در همین عبارات نهفته‌است: هورخش که پس از نور الانوار شریف‌ترین نور است تاریکی را به عقب می‌راند. به عبارت دیگر، دشمن تاریکی، نوری است که از مصادیق زیبایی و واجب‌الوجود است و نفس آدمی نیز به آن ارادت و تمایل بیشتری دارد: «علاقة نفس با نور است و اول رفیقی از آن زندگی نور است» (همان، ج ۳: ۱۸۲). پس اگر مفهوم نور در نظرگاه سهروردی یادآور مفهوم زیبایی تصور شود، گزاف نیست اگر استنباط کنیم که دشمن نور یعنی «تاریکی» نیز یادآور «زشتی» و معادل آن است. به تعبیری دیگر، مبانی فلسفی سهروردی برای تبیین مفهوم زشتی، مفهوم «ظلمت» و «تاریکی» است. سهروردی در تبیین معنای ظلمت و تاریکی می‌نویسد: «و معنی ظلمت نابودی نورست و چونکه این هر دو نور از وی منقطع شد، ترسی و بیمی که از لوازم تاریکیست بر وی مسلط شود، همچنانکه اگر کسی را مزاج روح حیوانی او تاریک شود و مالیخولیا بر وی مستولی گردد، ترس و خوف بر وی مسلط شود. چگونه باشد حال کسی که در تاریکی افتد و امید خلاص ندارد و بصحبت موزیان و مقاربت حشرات مبتلا گردد؟» (سهروردی، ۱۳۷۲، ج ۳: ۱۰۶). پس ظلمت یا زشتی در نظرگاه سهروردی، نقطه مقابل نور و زیبایی است که موجب استیلا و خوف و رجا می‌شوند. به سیاق زیبایی و حسن که برادران و یارانی داشت که زمینه‌ساز بروزش بودند یا به دریافت دقیق‌ترش کمک می‌کردند، زشتی و تاریکی نیز به گفته شیخ، لوازمی دارد که «ترس» و «بیم» نام دارند: «ترسی و بیمی که از لوازم تاریکیست» (همان: ۱۰۶) و بدین‌گونه زشتی و تاریکی، نفسی که روح حیوانی بر آن مستولی شده‌است را به هم‌صحبتی با موزیان وا می‌دارد، این نفس هیچ امید و مفری برای خلاصی از ظلمت و زشتی که در آن گرفتار شده ندارد. اما مفهوم زشتی به غیر از کلمه «ظلمت» با چه تعابیر دیگری در مصنفات ذکر شده‌است؟ برای آگاهی از این تعابیر، نخست ویژگی‌های مفهوم زشتی را در مصنفات سهروردی مشخص می‌کنیم تا از دل آن به سایر تعابیر مرتبط با مفهوم «زشت» دست یابیم. مجموعه مصنفات شیخ اشراق، مشتمل بر مجموعه‌ای از آثار و رساله‌های فلسفی و عرفانی سهروردی و به زبان‌های عربی و فارسی است. این مجموعه آثار در چهار جلد منتشر شده که جلد‌های اول، دوم و سوم هرکدام مشتمل بر سه رساله و جلد چهارم مشتمل بر ۱۴ رساله و در مجموع حاوی ۲۳ رساله است. جلد اول شامل کتاب‌های تلویحات، مقاومات و مطارحات می‌شود. جلد دوم حاوی مهم‌ترین اثر فلسفی سهروردی، یعنی حکمت الاشراق است. رساله‌های قصه الغرابة الغریبة و فی اعتقاد الحکماء نیز در این مجلد یافت می‌شوند. جلد سوم شامل ۱۳ رساله به نام‌های پرتونامه، هیاکل النور، الواح عمادی، رساله الطیر، آواز پر جبرئیل، عقل سرخ، روزی با جماعت صوفیان، فی حاله الطفولیه، فی حقیقه العشق، رساله موران، صغیر سیمرخ، بستان القلوب یا روضه القلوب و یزدان‌شناخت می‌شود که دو رساله آخری منسوب به سهروردی هستند. جلد چهارم نیز شامل

مشروح رساله الواح عمادی، کلمه التصوف و اللمحات است. در ادامه بروزهای متنوع مفهوم زشتی در آثار و رساله‌های نامبرده صورت‌بندی شده‌اند.

۳-۱. نقص به مثابه زشتی

پیش‌تر و به نقل از شیخ گفتیم که جمال در گرو کمالی لایق اوست: «جمال چیز آنست که کمال او لایق او باشد» (سهروردی، ۱۳۷۲، ج ۳ بخش ۱، ۳۹). بدین اوصاف می‌توان «نقص» یا «فقدان» که نقطه مقابل «کمال» هستند را یکی از مشخصات زشتی در آثار شیخ برشمرد. سهروردی در رساله الطیر به نقص به مثابه زشتی و نقطه مقابل کمال اشاره می‌کند: «و بعضی از دوستان من از من درخواستند که صفت حضرت ملک بگوی و وصف زیبایی و شکوه او، و اگر چه بر آن نتوانیم رسید بعضی موجز بگویم بدان که هر گاه در خاطر خود جمالی تصور کنید که هیچ زشتی با او نیامیزد و کمالی که هیچ نقص پیرامن او نگردد» (سهروردی، ۱۳۷۲، ج ۳: ۲۰۴). در الواح عمادی نیز به «کمال» و «نقص» به عنوان دو صفت متضاد با یکدیگر اشاره شده‌است: «هر چه بچیزی کمال یابد ترکش او را نقص باشد» (سهروردی، ۱۳۷۲، ج ۳: ۱۶۶). «نقصان» در واجب‌الوجود که جمال و کمال مطلق است راهی ندارد: «رحمت او متناهی نشود چه خود او را نهایی نیست و نقصان بوی راه نیابد و اول و آخر ندارد و مبدأ و منتهای همه موجودات است» (سهروردی، ۱۳۷۲، ج ۳: ۱۰۱). همان‌گونه که لذت زیبایی نتیجه الفت و انس میان حُسن و عشق است، الم و درد نفس هم به علت نقص است. به گفته سهروردی «لذت نفس باعتبار این کمال بود» (همان، ج ۳: ۱۰۵) می‌توانیم اینگونه تعبیر کنیم که الم نفس نیز به واسطه نقصی است که به قول سهروردی می‌تواند در نفس یا شیئی موجود شود. اگر اضلاع مثلث زیبایی را بنا به روایت شیخ اشراق شامل «حُسن»، «عشق» و «حزن» بدانیم؛ سه ضلع مثلث قرینه اما متضاد زیبایی یعنی زشتی هم به نقل از سهروردی، «ظلمت»، «ترس و بیم» و «الم» هستند. سهروردی در بحث الم و لذت معتقد است که الم و درد گاهی با شر و آفت، توأمان است و گاه به علت مانعی که بر سر تحقق لذت ایجاد شده‌است از چیز لذیدی، الم حاصل می‌شود: «و الم رسیدن شر و آفت چیزست بدو و ادراک کردن آن از آن روی که چنین چون مانعی و عایقی نباشد و چیز لذیذ باشد که برسد و از آن لذتی حاصل نشود از بهر مانعی هم چون کسی که معده او معلول باشد یا ممتلی بود از طعام لذیذ متنفر شود و چون این مانع برخیزد از آن چیز لذیذ لذت یابد و چیز الم‌کننده باشد که برسد او از آن المی حاصل نشود از بهر مانعی» (سهروردی، ۱۳۷۲، ج ۳: ۶۷). پس الم الزاماً منتسب به هر چیز شرووری نیست، در ادامه مبحث الم در الواح عمادی آمده‌است:

و هر چیزی را لذتی و المی است لایق حال او و لذت و الم بصر متعلقست به محسوسات در آنچه ملایم او باشد و یا ناملایم او باشد و قوه شم را الم و لذت متعلقست بچیزهای بویا، و ذوق را در طعامها و شرابها و شهوت را در آنچه لایق اوست همچنین غضب را آنچه لایق اوست از قهر و غلبه، و هر یکی را از اینها لذتیست که خاصست بدو و یا آنچه ملایم اوست

چنانکه لذت بوی خوش دریافتن و یا بوی چیزی گندیده و گوش و چشم درین با شم‌هنباز نیست (سهروردی، ۱۳۷۲، ج ۳: ۱۷۱).

۲-۲. شر و عدم به مثابه زشتی

به باور سهروردی؛ شر به معنی عدم چیزی و یا به معنی عدم کمال چیزی است که زیان هم دارد: «و شر چیزی نیست موجود بلکه یا عدم چیز است یا عدم کمال چیزی و انگشت زائد که شر گیرند از بهر آن گیرند که هیأت حسن از دست ببرد، که چیزی که غیری را زیان ندارد خود را هم زیان ندارد، پس شر نباشد.» (همان، ج ۳: ۶۰). به نظر شیخ اشراق، هیأت حُسن با عدم کمالی منقص می‌شود که قسمی از شر است. این شر فاقد ذات است چنانچه سهروردی می‌گوید: «شر، جز عدم کمال نیست و خود فاقد ذات است و امور وجودی از آن روی شرنده که به فقدان کمالی منجر می‌شوند شرور از لوازم ذاتی ماهیات‌اند و نمی‌شود که جز آن باشند که هستند» (همان، ج ۴: ۸). از این‌روست که به باور سهروردی چون شر همان عدم کمال است و عدم کمال نیز به منزله نقص است و نقص از مصادیق زشتی است؛ پس شر، زشت محسوب می‌شود.

سهروردی در الواح اعمادی (بند ۷۲) با توضیح اینکه شر، عدم است و عدم مستقیماً به فاعل منتسب نمی‌شود، می‌گوید: «بدان که شر ذاتی نیست چنانکه مشهود است بلکه حاصل او باز می‌گردد به عدم ذاتی و یا به عدم کمال از ذات» و در ادامه و در توصیف عدم می‌نویسد:

عدم از آن روی که عدمست منسوب نیست بفاعل الا بعرض پس محتاج نباشد بفاعل که دو واجب‌الوجود در وجود نتواند بود. و چیزهائی که در ایشان به هیچ وجهی شری نیست آنست که بسبب ایشان کمالی از چیزی بر خیزد چنانکه ذوات عالم اعلی، و در اجسام هست که در ایشان شر اندکست و خیر بسیار و روا نیست بر رحمت حق تعالی که آن را مهمل فرو گذارد زیرا که در ترکیب چیزی بسیار از بهر اندک شر، شر بسیار است چنانکه آتش که درو منفعت بسیار است و اگر چه لازمش آید در بعضی اوقات سوختن جامه درویشی اگر گویند که چرا این قسم را بیافریدند بر وجهی که درو هیچ شر نبود جواب دادند که این سؤال فاسد است. (همان، ج ۳، ۱۶۵).

سهروردی در این سطور به توضیح شر می‌پردازد و شر را به عدم ذات منتسب می‌کند و اجسامی که در آنها شر اندکی موجود است را شرور تلقی نمی‌کند چرا که منفعتشان بر شرارتشان سنگینی می‌کند. بنا به استدلال سهروردی، عدم ذات و عدم کمال از ذات موجب شرور تلقی شدن می‌شود به همین دلیل، عدم از مصادیق شر و زشتی است.

۳-۳. زیان به مثابه زشتی

اگر چیزی نه برای خود زیان‌رسان باشد و نه به دیگری زیانی برساند اما نقصی در آن باشد، شرور قلمداد نمی‌شود؛ مثلاً جانوران مودی نظیر مار و کژدم بنا به رأی سهروردی، شر تلقی می‌شوند: «و بعضی چیزها را که شر گیرند هم چون مار و کژدم هم باعتبار آن گیرند که اتلاف چیزها می‌کنند و اگر تقویت

نکردندی شرش نگفتندی. و چون واجب‌الوجود خیر محض است و ذات او کامل‌ترین موجودات و معقولاتست، پس از و خیر محض موجود شود. و اگر در وجود چیزی واقع باشد که درو شری باشد، خیرش بیش از شر بود» (همان، ج ۳: ۶۰). به باور سهروردی، هر چیز زیان‌رساننده به دلیل اینکه از کمال و خیر محض فاصله گرفته و نقصی در آن مستحکم شده‌است، شر و زشت محسوب می‌شود.

۳-۴. ظلمت به مثابه زشتی

مبنای فلسفی سهروردی برای تبیین زشتی، مفهوم ظلمت است. «نور و تاریکی» به عنوان مظاهر خیر و شر که مضمون کلیدی حکمت ایران باستان نامیده می‌شوند به یکی از مضامین محوری در آثار شیخ اشراق بدل شدند. به اعتقاد سهروردی، نور از هر تعریف و توضیحی مستغنی است و در مقابل نور، ظلمت وجود دارد که به معنی عدم نور است. قطب‌الدین شیرازی در شرح تعریف سهروردی از نور می‌گوید: «وجود نسبت به عدم، مانند ظهور است به خفا و نور از ظلمت، پس خروج موجود از عدم به وجود، همچون خروج از خفا به ظهور و از ظلمت به تاریکی است» (شیرازی، ۱۳۸۴، ۲۷۴). پس نور در فلسفه سهروردی، وجود است و ظلمت، عدم؛ چنانکه خود شیخ می‌فرماید: «معنی ظلمت نابودی نور است چون نور منقطع شد ترس و بیمی که از لوازم تاریکیست مسلط می‌شود» (سهروردی، ۱۳۷۲، ج ۳: ۱۰۶). سهروردی در الواح عمادی و در تفسیر آیه «اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» می‌نویسد:

و حق اول نور همه انوار است زیرا که معطی حیاتست و بخشنده نورت است و او ظاهرست از بهر ذات خویش و ظاهرکننده دیگری و در مصحف مجید آمده‌است و آن آنست که گفت «اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ». و نورت او آنست که از بهر ذات خود ظاهرست و دیگری بدو ظاهر می‌شود. پس نور همه نورهاست و نورت هر نیر سایه نور اوست، پس بنور او روشن گشت آسمانها (همان، ج ۳: ۱۸۲).

موجودات به اعتقاد سهروردی موقعی موجودیت می‌یابند که از نورالانوار، نور بگیرند: «و نورت او آنست که از بهر ذات خود ظاهرست و دیگری بدو ظاهر می‌شود». نور در این نظام فکری، معادل شرافت و خلاف تاریکی و زشتی و رذالت است: «و چون آنچه در محسوسات و از همه شریفتر است نور است پس از انوار آنچه تمامترست شریفتر است و شریف‌ترین جسمها هورخش است که تاریکی را قهر می‌کند ملک کواکب و رئیس آسمانست و کننده روز روشن با امر حق تعالی کافل قوتها، خازن عجائب، صاحب هیبت، مستغنی بنورش از جمله کواکب» (همان، ج ۳: ۱۸۳). نور در نظرگاه سهروردی، رمزی از آگاهی و خودآگاهی است (کمالی‌زاده، ۱۳۹۲: ۳۶) بدین سیاق عجیب نیست اگر ظلمت را رمزی از غفلت و جهالت تصور کنیم.

۳-۵. صور ظلمانی به عنوان زشتی

در هستی‌شناسی شیخ اشراق از چهار عالم سخن به میان آمده است: «عالم انوار قاهره»، «عالم انوار مدبره»، «جهان برزخان» و «عالم صور معلقه» (سهروردی، ۱۳۷۲، ج ۴: ۱۵). وی عالم صور معلقه را نیز به دو بخش صور معلقه مستنیر و ظلمانی تقسیم می‌کند (همان، ج ۲: ۲۳۱). صور معلقه ظلمانی از جمله صور مربوط به عالم خیال است که این عالم در نظام فلسفی سهروردی، عالم میانی بین عالم روحانی و عالم مادی است و به گفته «ویلیام چیتیک» ویژگی‌های متضادی همچون نورانیت و ظلمت، غیب و شهود، باطن و ظاهر، خفا و ظهور، عالی و سافل، و لطیف و کثیف مقابل یکدیگر قرار می‌گیرند (چیتیک، ۱۳۸۵: ۱۵۴) به تعبیری، عالم خیال، برزخی است بین دو عالم روحانی و جسمی که صفات آنها در آن موجود است. عالم خیال، نسبت به اجسام، نورانی و غیب؛ و نسبت به ارواح، ظلمانی و مشهود است (همان). به گفته چیتیک، موجودات ساکن در عالم خیال هم ویژگی‌های روحانی دارند و هم ویژگی‌های مادی و به تعبیری هم نورانی هستند و هم ظلمانی (همان)؛ و جن از جمله این موجودات است که نه فرشته است نه انسان و آتش که به «نار» موسوم است، آتشی میان نور ملکوتی و مادی است (همان: ۱۹۹). قطب‌الدین شیرازی در تشریح این عالم می‌نویسد: «عالم چهارم عالم مثال و خیال است. و مخلوقاتش قسمت به قسمت با کائنات جهان محسوس در برزخان (دو برزخ) رابطه و مطابقه دارند. بعضی طبقات مسکن ملایک و اصفیاء اولاد آدم است و بعضی دیگر مام شیاطین» (کربن، ۱۳۷۴: ۲۲۴ و ۲۲۵). سهروردی در تشریح صور معلقه ظلمانی اینگونه می‌نویسد:

و الصور المعلقه لیست مثل افلاطن فأن مثل افلاطن نوریة ثابتة فی عالم الأنوار العقلية، و هذه مثل معلقه، ثابتة فی عالم الأشباح المجردة، منها ظلمانية يتعذب بها الأشقیاء، و هي صور بشعة مکروهة تتألم النفس بمشاهدتها؛ و منها مستنيرة علی ما قال: و مستنيرة للسعداء، يتنعمون بها، و هي صور حسنة بهیة، علی ما یلتذون به، أي علی الوجه الّذي یلتذون به، من أنهم غلمان بیض مرد، کأمثال اللؤلؤ المکنون و حور عین ممّا یشتهون، و للأشقیاء سود زرق، تنزع منها النفوس، کالعقاربت و الشیاطین (سهروردی، ۱۳۷۲، ج ۳: ۳۱۶).

به گفته سهروردی، منظور از صور معلقه، صور مثالی افلاطون نیست و صور معلقه ظلمانی صوری هستند که اشقیاء را عذاب می‌دهند و سر و صورتی زشت و ناخوش دارند. سهروردی در توصیف این صور ظلمانی می‌نویسد رنگ پوست‌شان کبود و سیاه مانند عفريت و شیطان است. اهل آتش به تعبیر سهروردی با انواع و اقسام دردهای جسمانی عذاب می‌شوند: «و تعذیب أهل النیران بجمیع الآلام الجسمانية» (همان، ج ۴: ۴۴۱). پس صور معلقه ظلمانی که صورت‌هایی ناخوش و ناپسند دارند نمودی از زشتی در عالم صور معلقه به تعبیر سهروردی هستند که اهل آتش را به سزای اعمال‌شان می‌رسانند و صورت‌های مهیب‌شان یادآور ظلمت و تاریکی است. از صور معلقه ظلمانی با نام

هیأت‌های ظلمانی نیز در مصنفات سهروردی نام برده شده‌است، برای مثال گفته شده برخی از نفوس انسانی به هنگام رستاخیز به صورت شیطان، یا بوزینه و خنازیر ظاهر می‌شوند که جلوه‌ای از هیأت ظلمانی هستند: «النفوس الإنسانیة لها استکمالات جوهریة و تقلبات فی الأطوار، حشر بعضها إلى الملائكة و بعضها إلى الشیاطین، و بعضها إلى صور [ردیئة]، کالقرده و الخنازیر، و بعضها مردوده إلى أسفل سافلین» (همان، ج ۴، ۳۲۵). به تعبیر سهروردی، نفسی که مشغول تن شده‌است پس از ترك دنیا با این هیأت ظلمانی آزار می‌بیند: «نفس نیز هم چنین مادام که مشغولست بتن نه از فضائل لذت یا و نه از رذائل الم چه سکر طبیعت بر وی غالبست. و چونکه ازین عالم مفارقت کرد، سکر طبیعت برخاست، معذب شود بجهل و هیأت بد و ظلمانی و آرزو کردن عالم حشی و حیل بینه‌هم و بین ما یشتَهون» (همان، ج ۳: ۱۰۵). علاوه بر هیأت ظلمانی، شیخ اشراق به «حقیقتی ظلمانی» در «رساله آواز پر جبرئیل» اشاره می‌کند و پر راست جبرئیل را رمزی از حقیقت نوری و پر چپ جبرئیل را رمزی از حقیقت ظلمانی می‌خواند: «از پر چپش که قدرت ظلمت با اوست سایه‌ای فرو افتاد، عالم زور و غرور از آن است» (همان، ج ۳: ۲۲۰). بدین سان به تعبیر سهروردی، زور و غرور جلوه‌هایی از حقیقت ظلمانی هستند که بر جهان سایه انداخته‌است.

۳-۶. قبیح همچون زشتی

کلمه «قبیح» از جمله تعابیر معادل مفهوم زشتی است که در مصنفات حکیم اشراق عموماً همراه با جهل و ظلم آمده‌است: «فمنها ما یتبین بالحجه کحکما «بان الجهل قبیح» و منها باطل. و قد یکون الاولی مشهور ایضا» (همان، ج ۲: ۴۲). در این عبارت، جهل با صفت قبیح به کار برده شده‌است و در جمله «و منها المشهورات و هی القضايا التي مبدا الحکم فیها عموم الاعتراف بها کقولهم ان الظلم القبیح» (همان، ج ۴: ۱۷۷)، ظلم همراه با کلمه قبیح به کار رفته‌است که هر دو به باور سهروردی، بروزهایی از زشتی هستند.

۳-۷. جهل به عنوان زشتی

جهل در الواح عمادی از جمله مصادیق زشتی معرفی شده‌است که هیچ خیری در آن نیست: «و جهل مرکب را هیچ خیر نیست چنانکه در قرآن مجید آمده‌است: و من کان فی هذه اعمی فهو فی الآخره اعمی» (سهروردی، ۱۳۷۲، ج ۳: ۱۷۴) سهروردی به نقل از حسین منصور حلاج، غایت کمال بنده را در علم به کمال معرفی می‌کند و می‌گوید چون بنده دوستدار تشبه به حضرت حق است جهل یا همان نقصش را به علم مبدل می‌کند: «حسین منصور حلاج گفت «محبت میان دو کس آن وقت مستحکم شود که در میان ایشان هیچ سر مکتوم نماند». پس محبت چون کامل گردد اسرار علوم خفیه بر او پوشیده نبود و چون غایت کمال بنده آنست که تشبه کند بحق تعالی و علم بکمال از صفات اوست جهل نقص بنده باشد پس لازم آید که هر چه عارف‌تر بود بحقایق، وجود او شریف‌تر باشد و فی الجملة جهل قبیح است» (همان، ج ۳، ۳۲۸).

۳-۸. ستم همچون زشتی

مفهوم «ستم» نیز از جمله مفاهیمی است که به نظر سهروردی مصداقی از زشتی است چنانکه می‌فرماید: «بداند که ستم زشت است» (همان، ج ۳: ۴۲۲).

۳-۹. ضحاک به منابه زشتی

به روایت سهروردی در الواح عمادی، ملک افریدون پس از شکست ضحاک، سایه شر را از ملک زدود و فرس عدل را همه جا گستراند. ضحاک در روایت سهروردی به عنوان نفس خبیثی معرفی شده است که مانعی بر سر نشر علم و همچون شر بود: «ملک افریدون. مسلط بقدرت و نصرت و تأیید بر عدو خود ضحاک، صاحب دو علامت خبیث، و او را هلاک کرد بامر حق تعالی و وردگان را باز پس بستند و سایه عدل را بگسترانید بر جمله معموره و از علوم بهره‌مند شد بیش از آن که بسیاران درین عصرها برابر او نبودند. و علم را نشر کرد و عدل بگسترانید و شر را قهر کرد و فرمان او روان گشت و زمین را قسمت کرد» (همان، ج ۳، ۱۸۶). به اعتقاد سهروردی، نفس خبیثی چون ضحاک از آنجا که نافی صفت کمال و خیر است و منبعی از انواع نواقص همچون جهل و تاریکی و شر است، زشت تلقی می‌شود.

۳-۱۰. افراسیاب همچون زشتی

افراسیاب نیز به اعتقاد سهروردی از جمله مظاهر تاریکی و زشتی است چرا که منکر خداوند به عنوان سرچشمه زیبایی و نعمت‌های او شد:

و هلاک گردند بقوه حق تعالی شریر و محب دشمنی را و لد را و سخت دل را افراسیاب را از
بهر آنکه جاحد حق گشت و منکر نعمتهای خدا شد، تقدیس را برداشت خداوند لشکر که
شمرندگان از شمردن آن عاجز ماندند در جانب غزنی هلاک گشت و ملک قدس چون سنگ
سکینت برو مسلط شد، عناصر ازو منفعل گشت و خیر و برکات بسیار شد و در آن معرکه
چندان بدان کشته شدند که در روزگارهای بسیار چشمها مثل آن ندیدند (همان، ج ۳: ۱۸۷).

۳-۱۱. شجره ملعونه به عنوان زشتی

مراد از اصطلاح «شجره ملعونه» در مصنفات شیخ، تشویش و شرارتی است که بنیان و سامان چیزها را بهم می‌ریزد و آشوبی به پا می‌کند که عین شر و زشتی است: «و شجره ملعونه اوست که چیزها را بهم درآمیزد و چیزهای درست را مشوش گرداند، وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ» (همان، ج ۳: ۱۹۱) درخت شجره ملعونه، نقطه مقابل شجره طیبه است که نمادی از پاکی و نیکویی و زیبایی است و از این‌روست که از جمله بروزات زشتی تلقی می‌شود.

۳-۱۲. اشقیاء نماد زشتی

اشقیاء به عنوان زشتکاران و کسانی که در ظلمت و تاریکی گرفتار هستند از جمله نمادهای زشتی در آثار سهروردی معرفی شده‌اند: «و اشقیاء بظلمات و مجاورت یکدیگر الم یابند و سابق از لاحق دردناک شود و لاحق از سابق». (سهروردی، ۱۳۷۲، ج ۳: ۷۳)

۴. انواع زشتی بر مبنای نظریات حکیم اشراق

بر مبنای پروزات و جلوه‌هایی که سهروردی از مفهوم زشتی توصیف کرده‌است می‌توان زشتی را به تعبیر سهروردی به سه دسته تقسیم کرد: زشتی‌های محسوس، زشتی معقول و زشتی خیالی. منظور از زشتی‌های محسوس، زشتی‌هایی است که به چشم می‌آیند نظیر زشتی‌های بصری یا زشتی‌هایی که در طبیعت مشاهده می‌شوند. زشتی‌های معقول، زشتی‌هایی هستند که به وسیله ادراک عقل درک و دریافت می‌شوند. زشتی‌های خیالی نیز زشتی‌های موجود در عالم خیال را در بر می‌گیرند. از جمله زشتی‌های محسوس که سهروردی به آنها اشاره کرده‌است می‌توان از زشتی‌های بصری نام برد. او در توصیف، خازنان و نگهبانان دوزخ، رنگ پوست و چهره‌یشان را توصیف می‌کند که صورتی زشت دارند و رنگ پوست‌شان، تیره و کبود است (سهروردی، ۱۳۷۲، ج ۳: ۳۱۶). چهره بوزینه و خنازیر از چهره‌های صورت‌های موجود در طبیعت است که سهروردی از آنها به عنوان زشتی‌های محسوسی که در طبیعت موجودند نام می‌برد و اشاره می‌کند که برخی از نفوس آدمی در روز رستاخیز با چهره‌هایی همچون خنازیر و بوزینه محسوس می‌شوند. پیشتر گفتیم که «نقص» و «عدم کمال» از جمله پروزات زشتی هستند که سهروردی به آنها اشاره کرده‌است و می‌توان آنها را از جمله زشتی‌های محسوس قلمداد کرد. به گفته حکیم اشراق، نقص یا عدم کمال در هیأت حسن موجب بروز زشتی می‌شود مانند انگشتان دستی که قطع شده یا حتی انگشتان اضافی یک دست که صورت منسجم و کمال آرمانی آن را مخدوش کرده و حسنش را بر هم زده‌اند (همان، ج ۳: ۶۰). زشتی‌های معقول، زشتی‌های باطنی هستند که عقل آنها را ادراک می‌کند و از عدم کمال باطن ناشی می‌شوند؛ بخش زیادی از پروزات زشتی که سهروردی از آنها نام می‌برد در این دسته قرار می‌گیرند؛ زشتی‌های معقولی مانند ظلمت، شر، عدم، جهل، ستم، ظلم، شقاوت و غرور که حکیم اشراق به آنها اشاره کرده‌است یا نامی از فاعل آنها برده‌است مانند ضحاک و افراسیاب که از آنها به عنوان مظاهر زشتی نام برده‌است. زشتی‌های خیالی نیز، پروزات زشتی در عالم خیال هستند که صور ظلمانی در این دسته قرار می‌گیرد و منظور، ساکنان شیطانی این عالم هستند که صورت‌های تلخ و ملول با پوستی سیاه‌رنگ دارند که کارشان شکنجه و آزردن اشقیاء است (همان، ج ۳، ۳۱۶). در مورد شجره ملعونه اگر این تفسیر برخی از علما را بپذیریم که گیاهی جهنمی است که میوه و بارهای آن، سر دیوان و شیاطین است و سیه‌روزان و دوزخیان از آن تناول می‌کنند، بدین ترتیب می‌توان شجره ملعونه را نیز در دسته زشتی‌های خیالی قرار داد.

حال پس از مشخص شدن انواع زشتی و بروزهای آن در اندیشه شیخ اشراق می‌توان ویژگی‌های زشتی را از منظر سهروردی تعریف کرد:

۱. زشتی، ظلمت است.
۲. زشتی، قبیح است.
۳. زشتی، شر است.
۴. زشتی، شقی است.
۵. زشتی، عدم شر است.
۶. زشتی، نقص است.
۷. زشتی، عدم کمال است.

حال می‌توان به تعبیری اشراف پیدا کرد که سهروردی برای توصیف زشتی در مصنفات به کار گرفته است، مفهوم زشتی با این تعابیر در مصنفات دیده می‌شود: «زشتی»، «قبح»، «نقص»، «عدم کمال»، «شر»، «ظلمت»، و «تاریکی». به نظر سهروردی، ظلمت که رمزی از غفلت و ناهشیاری است، مسیر رسیدن به زشتی را میسر می‌کند، از همین روست که شیخ اشراق از جهل با عنوان یکی از انواع زشتی نام می‌برد، چرا که هر گونه غفلت و جهلی در حکم نقص یا عدم کمال در نفس است، نفسی که همچون شب‌پره همه تقلايش برای رسیدن به سرچشمه نور و حذر از تاریکی و انواع و اقسام شرورها است.

۵. نتیجه‌گیری

نور و ظلمت به عنوان مظاهر خیر و شر از مهم‌ترین ارکان در نظام فلسفی سهروردی هستند. اغلب از سهروردی با نام حکیم فلسفه نور نام می‌بردند اما ظلمت در کنار نور، اساس فلسفه وی را رقم می‌زند. علاوه بر دیدگاه فلسفی به مفاهیم نور و ظلمت؛ و تبیین عالم خیال توسط شیخ اشراق، می‌توان گفت مبنای فلسفی مفهوم زشتی در آثار سهروردی، مفهوم ظلمت و تاریکی است که رمزی از ناهشیاری و غفلت تصور می‌شود و قرینه متضاد نور به عنوان رمز آگاهی و بصیرت است. به تعبیر سهروردی، ظلمت مسیر رسیدن به زشتی را تسهیل می‌کند و ترس و بیم از جمله لوازم ظلمت و تاریکی هستند. همان‌گونه که نفوس بر مبنای نزدیکی‌شان به سرچشمه نور و بهره‌مندیشان از نورالانوار، نورانی‌تر می‌شوند؛ تاریکی و زشتی نفوس نیز مبتنی بر دوری و نزدیکی‌شان به تاریکی و ظلمت است؛ هر چه به ظلمت، نزدیک‌تر باشند زشت‌تر و شرورتر تلقی خواهند شد. زشتی در آثار شیخ به سه دسته تقسیم می‌شود: ۱. زشتی‌های محسوس مانند زشتی‌های حاصل از نقص یا عدم کمال در جسم یا زشتی‌های طبیعی، ۲. زشتی‌های معقول مانند جهل، شرارت، شقاوت، ظلم و عدم شرور ۳. زشتی‌های خیالی مانند صور معلقه ظلمانی و صورت عفريتگان و شياطين در عالم خیال. مفهوم زشتی با این تعابیر در اندیشه سهروردی به چشم می‌خورد: قبح، زشتی، ظلمت، عدم، شر و شقاوت. مثلث زشتی در اندیشه

سهروردی بر سه ضلع استوار شده است: ترس و بیم، الم و ظلمت؛ که قرینه متضادِ مثلث زیبایی در نظرگاه سهروردی هستند که با اضلاع حُسن، عشق و حزن ساخته شده است. ترس و بیم حاصل از ظلمت و تاریکی و زشتی، موجب آنچنان المی می‌شود که به گفته سهروردی، عظیم‌تر، مهیب‌تر و هولناک‌تر از هر درد و الم دیگری است.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه فارسی بر اساس ترجمه تفسیر طبری از جمعی از علمای ماوراءالنهر، به اهتمام محمدعلی منصوری، (۱۳۹۰) تهران: انتشارات انجمن ترویج زبان و ادب فارسی ایرانی
- اکو، امبرتو (۱۹۹۵) تاریخ زشتی، مترجمان هما بینا و کیانوش تقی‌زاده انصاری. چ اول، تهران: موسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری متن
- افلاطون (۱۳۶۷) دوره آثار افلاطون، ترجمه محمدحسن لطفی، چ اول، تهران: خوارزمی
- بلخاری، حسن (۱۳۸۴) مبانی عرفانی هنر و معماری اسلامی (دفتر دوم کیمیای خیال)، چ اول، تهران: انتشارات سوره مهر
- بازوکی، شهرام (۱۴۰۰) حکمت هنر و زیبایی در اسلام، چ هفتم، تهران: موسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری متن
- پورحسن، قاسم (۱۳۸۸). تأثیر فلسفه نور و اشراق بر تأملات سیاسی سهروردی، خردنامه، شماره ۵۷، پاییز ۱۳۸۸، صص ۴-۲۱
- تاوونزد، دبی (۱۳۹۳) فرهنگ‌نامه تاریخی زیبایی‌شناسی، ترجمه فریبرز مجیدی، چاپ اول، تهران: موسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری متن
- رحیمیان شیرمرد، محمد و عباس ذهبی (۱۳۹۷) ظهور زیبایی و هیأت هنری در پرتو انوار اشراقی، فصلنامه فلسفی شناخت، تابستان ۱۳۹۷، صص ۱۶۷-۱۸۶
- چیتیک، ویلیام (۱۳۸۵) عوالم خیال: ابن عربی و مسئله کثرت ادیان، ترجمه نجیب‌الله شفق، چ اول، قم: مرکز انتشارات موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی
- سهروردی، یحیی بن حبش (۱۳۷۲) مجموعه مصنفات شیخ اشراق (۴ ج)، تصحیح هانری کربن، سید حسین نصر و نجفقلی حبیبی، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی
- شفیعی، فاطمه و علیرضا فاضلی (۱۳۹۲) زیبایی و شأن وجودی آن نزد سهروردی، فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهش‌های هستی‌شناخت، سال دوم، شماره ۳، صص ۱۰۱-۱۲۲
- شیرازی، قطب‌الدین (۱۳۸۴) شرح حکمة‌الاشراق، به اهتمام عبدالله نورانی و مهدی محقق، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی
- شیخ‌الاسلامی، علی (۱۳۹۹) خیال، مثال و جمال در عرفان اسلامی، چ پنجم، تهران: موسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری متن
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴) ترجمه تفسیر المیزان، جلد ۱۳. چاپ پنجم، قم: دفتر انتشارات اسلامی
- غفاری، ابوالحسن (۱۳۹۴) زیبایی‌شناسی و هنر در افلاطون، فصلنامه علمی-پژوهشی قیاسات، سال بیستم، شماره ۷۸، (صص ۶۱-۸۴)

فلوطین (۱۳۶۶) دوره آثار فلوطین، ترجمه محمدحسن لطفی، چاپ اول، تهران: انتشارات خوارزمی

کربن، هنری (۱۳۷۴) ارض ملکوت، ترجمه سید ضیاءالدین دهشیری، چ دوم، تهران: کتابخانه طهوری

کمالی‌زاده، طاهره (۱۳۹۲) مبانی حکمی هنر و زیبایی از دیدگاه شهاب‌الدین سهروردی، چ دوم، تهران: موسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری متن.

مفتونی، نادیا (۱۳۹۷)، ربط و نسبت مفاهیم زیبایی و عشق نزد بوعلی و سهروردی، فصلنامه فلسفه و کلام اسلامی، سال پنجاه و یکم، شماره دوم، صص ۲۷۹-۲۹۵

References

- Holly Quran, edited by Mohammad Ali Mansouri, (2013), Tehran: Publications of the Association for the Promotion of Iranian Persian Language and Literature. (in Persian)
- Plato (1988). The Period of Plato's Works. translated by Mohammad Hassan Lotfi, First edition, Tehran: Kharazmi Publication. (in Persian)
- Bolkhari, Hassan (2005). *The principles of Islamic Art and Architecture*. First edition, Tehran: Sooremehr Publication. (in Persian)
- Chittick, William (2006). Imaginal Worlds: Ibn al-'Arabi and the Problem of Religious Diversity. First edition, Qom: he Imam Khomeini Education and Research Institute. (in Persian)
- Corbin, Henry (1995). Spiritual Body and Celestial Earth. translated by Seyyed Ziauddin Dehshiri, Second edition, Tehran: Tahoori Publication. (in Persian)
- Eco, Umberto (1995). Storia della bruttezza. translated by Homa Bina and Kianoosh Taghizadeh Ansari. First edition, Tehran: Matn Honar AC Publisher. (in Persian)
- Plotinus (1987). The Period of Plotinus' Works. translated by Mohamad-Hasan Lotfi, Tehran: Kharazmi Publication. (in Persian)
- Qaffari, A. (2016). Theosophy and Art in plato. *Qabasat*, 20(78), 61-84. (in Persian)
- Kamali-Zadeh, T. (2013). *Basic principles of art and beauty from Sohrvardi's point of view*. Second edition, Tehran: Matn Honar AC Publisher. (in Persian)
- Maftouni, N. (2019). Love vis-à-vis Beauty for Avicenna and Suhrawardi. *Philosophy and Kalam*, 51(2), 279-295. (in Persian)
- Pazoki, SH (2021). *The wisdom of art and beauty in Islam*. seventh edition. Tehran: Matn Honar AC Publisher. (in Persian)
- Pop, A. (2014). (Can Beauty and Ugliness Coexist?) in Ugliness, ed. Pop/Widrich (Tauris, 2014). In Ugliness: The Non-Beautiful in Art and Theory, Ed. Pop/Widrich, 165-79.

- Poorhassan, Gh. (2009). The influence of the philosophy of light and illumination on Sohrvardi's political thoughts. 57, *Paiiz* 1388, Safahat 4-21. (in Persian)
- Rahimian Shirmard, M & Zahabi, A (2018). The manifestation of the Aesthetics and Artistic Embodiments According to the Illumination Philosophy of Suhrawardi. *Shinakht (Means Knowledge in Persian)*, 11(1), 167-186. (in Persian)
- Rosenkranz, K., & Haubner, S. (2011). Aesthetic of Ugliness. *Log*, 22, 101-111.
- Shafiea, F., & Fazeli, A. (2013). Suhrawardi on Beauty and Its Existential Part. *Journal of Ontological Researches*, 2(3), 101-122. (in Persian)
- Sheikh-Al-Eslami, A. (2021). *Imagination, world of imagination and beauty in Islamic mysticism*. Fifth edition, Tehran: Matn Honar AC Publisher. (in Persian)
- Shirazi, Ghotb-Aldin (2015). *Sharhe Hekmat-Al-Eshragh*, Edited by Abdo-Allah Nooraii Va Mehdi Mohaghegh, Tehran: Asar va Mafakhere Meli. (in Persian)
- Suhrwardi, Yahya bin Habash (1993), *The Collection of the Works of Sheikh Eshraq* (4 volumes), edited by Henry Corbin, Seyyed Hossein Nasr and Najaf-Qoli Habibi, Tehran: Institute of Cultural Studies and Research. (in Persian)
- Tabatabaai, M-H. (1995). *Tafsir Al-Mizan*, Vol 13, Qom: Entesharate Eslami Publisher. (in Persian)
- Thomson, G (1992). Kant's Problems with Ugliness, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 50(2), 107-115 .
- Townsend, D. (2014). *Historical Dictionary of Aesthetics*. translated by Fariborz Majidi, First edition, Tehran: Matn Honar AC Publisher. (in Persian)